

LLUÍS CALVO

EL MEDITERRANI, L'ALGUER I L'ETNOGRAFIA CATALANA
NOUCENTISTA: UNA RECERCA ETNOGRÀFICO-
LINGÜÍSTICA A L'ALGUER (1922)

Preàmbul

D'ençà el restabliment de la Generalitat de Catalunya (1980) en el marc de l'anomenat Estat de les Autonomies que fixa la Constitució Espanyola de 1978, el Mediterrani ha estat un referent, de primer ordre, en els discursos i en les argumentacions de bona part de la classe política catalana. Aquest interès no és nou; com és ben conegut, ja en el segle XIX i, especialment, en les primeres dècades del seglel XX, les reflexions, comentaris, estudis i iniciatives foren moltes en aquests mateix sentit.

Aquest breu treball vol presentar aquest aspecte i, sobretot, com aquesta preocupació va dur a l'Alguer a diversos estudiosos catalans a l'inici dels anys vint per tal de cercar dades etnogràfiques i lingüístiques, iniciativa que volia aconseguir confirmar els lligams amb la Mediterrània i ratificar la presència i herència històriques catalanes en diversos territoris, com l'Alguer.

El Mediterrani com a paradigma identitari català

Des de la meitat del segle XIX, la Mediterrània es va anar constituint en un centre d'atenció per a estudiosos de diverses disciplines; de la mateixa manera, l'auge dels moviments nacionalistes va fer que també, en alguns països, l'espai mediterrani esdevingués un referent més en els discursos nacionalistes. En aquest sentit, Catalunya és un bon exemple ja que des dels primers moments de la Renaixença, la Mediterrània es va anar consolidant com una part del discurs catalanista. Deixant de banda les relacions epistolars de personatges com Manuel Milà i Fontanals amb estudiosos com G. Pitré o S. Marino¹, es pot dir que fou Eduard Toda l'impulsor de una sèrie d'accions, especialment bibliogràfiques, que cercaren remarcar les relacions de Catalunya amb la Medi-

terrània, sobretot amb Sardenya. Obres tan conegudes com *Bibliografía española de Cerdeña* (Madrid, 1890) o *Un poble català d'Itàlia. L'Alguer* (Barcelona, 1888) són fites de primer ordre; però, de cara als nostres interessos, fou més significativa la proposta, poc coneguda, que va fer Toda a la conclusió de l'Exposició Universal de Barcelona de 1888: la creació d'un museu etnografico-mediterrani, institució que volia aplegar el major nombre possible d'aspectes per tal de mostrar l'estreta vinculació de Catalunya amb la Mediterrània. Així, plantejà que:

*"[...] inútil es encarecer la importancia del Museo Etnográfico, que reuna en sus salones los tipos, los trajes, las joyas y las armas de los varios países unidos bajo el cetro de los monarcas catalanes. Los distintivos regionales se van rápidamente, la moda nos uniforma, en breve acabará con todo lo que fué típico y especial de nuestro pueblo. ¡Cuanto no ha desaparecido en la presente hora!. Fácil es figurarse lo importante y curioso que sería tal Museo. Allí se pueden coleccionar todos los trajes de las antiguas provincias aragonesas, los vestidos particulares de Murcia, del Rosellón, de Sicilia y de Cerdeña. Las islas aportarían un contingente crecido, ya que en ellas se han conservado mejor los antiguos usos, y no dejaría de ser espléndida la vista de trescientos o cuatrocientos maniqués representando tipos de las regiones, con los vistosos colores de las campesinas sicilianas, los trajes monásticos de las aldeanas sardas y los curiosos adornos de las señoras mallorquinas"*².

Aquesta iniciativa no va tenir, malauradament, cap ressò, però s'inscriu en un moment cultural i científic de Catalunya en què, cada cop més, la presència del factor mediterrani es veié com a determinant fins el punt que, quan es parlava de l'origen racial dels catalans, es plantejava que la cultura catalana era el resultat de tres cultures: la mediterrània, la castellana (o ibèrica) i la francesa³, afirmant-se que el "crani sard" era el més important entre la població catalana; ambdues afirmacions foren rebatudes⁴. Aquests aspectes remetien, de fet, a l'interès per consolidar el discurs nacionalista, cercant referents identitaris.

La preocupació per la Mediterrània com a "marcador identitari" continuà present en la societat catalana, la qual cosa es confirmà amb els plantejaments que animaren el Noucentisme i el seu més important ideòleg, Eugeni d'Ors, qui veia en l'"imperi mediterrani" el lloc privilegiat per a dur a terme tot un seguit de renovacions, especialment aquella que presentava a Catalunya com el poble heroic que tenia el deure de dur a la resta de pobles ibèrics al cim d'aquest imperi⁵, essent Roma la figura, literària i de caràcter metafòric, que compendia les aspiracions orsianes. D'aquesta manera, quan va concloure *La Ben Plantada* ho va fer en els jardins de la vila romana d'Hipòlit d'Este⁶, tot un veritable signe.

Aquests plantejaments no foren únics al llarg del Noucentisme i de l'acció política de la Mancomunitat de Catalunya; un bon seguit d'intel·lectuals (pintors com J. Torres García, poetes com J. Carner, etc.) recol·laren, de manera implícita i a través d'actuacions ben diverses, el posicionament de D'Ors. La creixent consciència de la mediterraneïtat com a "clau de volta" cultural de primer ordre per a Catalunya es va veure, novament, confirmat per l'impuls que la Mancomunitat de Catalunya, a través de la creació del Servei d'Excavacions i del Museu d'Arqueologia de Barcelona, va fer per a desenvolupar els treballs arqueològics a Empúries: calia confirmar els lligams, de tota classe, de la població catalana amb les cultures de l'Antiguitat Clàssica, com la grega. D'aquesta manera es volia, fins i tot, aprofundir en l'etnogènesi del poble català, és a dir, en aquells factors que havien configurat la identitat contemporània catalana.

La preocupació per assenyalar els nexes entre la cultura catalana i la Mediterrània van cristal·litzar en els projectes endegats per l'Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya⁷ [AEFC], la principal institució noucentista que va cercar el coneixement etnogràfic des de l'àmbit acadèmic. Fundat per Tomàs Carreras i Artau el 1915 a la seva Càtedra d'Ètica de la Universitat de Barcelona, l'AEFC fou, de fet, la primera gran iniciativa que sorgí en l'àmbit acadèmic del país per tal de recercar les formes de vida populars, el que commument es coneix com la "cultura popular i tradicional".

La formació acadèmica i les preocupacions psicologistes d'en Carreras i Artau així com les preocupacions etnogràfiques del secretari de l'entitat, J. M. Batista i Roca, van fer que l'objectiu final de l'AEFC fós assolir un coneixement, de caire etnopsicològic, dels pobles de parla catalana en base a la recerca etnogràfica, prenent com a plataforma dels seus treballs Catalunya, encara que els seus interessos anaven més enllà, situant els seus treballs en un marc més ampli: la península Ibèrica, el Mediterrani, Europa i altres continents. En aquest sentit, consideraven que:

*[...] el gran inconvenient dels estudis etnogràfics es q. un hom no pot treballar en arees limitades sense tancar moltes vies q. menen a la solució de molts problemes. Així es q. per l'estudi dels problemes de la Península no podem oblidar q. ella es sols una part de la gran area cultural del Mediterrà occidental. De manera q. les nostres comparacions caldrà referirles especialment a Italia, les Illes, el N. de Africa y el Mitjdia de França*⁸.

Com es pot veure, el Mediterrani esdevingué un element clau en l'entitat, la qual cosa es reflectí perfectament en els trets definidors del

Museu d'Etnografia de Catalunya [MEC], una de les iniciatives de l'AEFC que, avui, encara no s'ha vist fet. En aquest sentit, Batista i Roca va escriure:

*[...] la utilitat patriòtica que tindria l'acoblar en aquest Museu col·leccions de totes les terres de la Gran Catalunya, car ajudarla a donar consciència exacta als catalans de les nostres fronteres, i la conveniència que hi figuressin també mostres de la cultura popular de tota la Península i de tota l'àrea del Mediterrani occidental per tal de poder establir comparacions i contrastos i veure la influència de les cultures forasteres sobre la del nostre poble, bastint-se així a Barcelona un Museu digne de la Catalunya renaixent i de sa importància dins la cultura mediterrànea [...]*⁹.

Aquests plantejaments estigueren lligats íntimament amb el context cultural en què sorgí l'AEFC, el Noucentisme; de fet, Batista i Roca, com a bon noucentista, adoptà la terminologia usada per aquest moviment, fins el punt que declarà que:

*"Com a programa màxim y ideal, hauria de fer-se l'estudi de la cultura popular del Mediterrà occidental [...] [fent] a Barcelona un gran Museu de la Cultura Mediterrànea. Realment no hi pot haver imperialisme més bell q. aquest q. pera l'estudi de la cultura mediterrànea, mare de totes les altres, fos necessari anar a Barcelona!"*¹⁰; *[el MEC] hauria de representar íntegrament la cultura tradicional y la vida del poble català, per al mateix temps el folklore peninsular hauria de tenir-hi una gran importància; el folklore del Mediterrà occidental hi hauria d'esser necessàriament representat en abundància, y tampoc es podria prescindir d'una secció de cultures primitives. Pero lo q. jo desitjaria [...] es q.'l nostre Museu fos el Museu de la cultura mediterrània occidental, de tal manera q. qui la volgués estudiar hagués de venir necessàriament a Barcelona. No crec q. hi hagués manera més bella d'establir l'imperialisme de la nostra ciutat essencialment mediterrànea"*¹¹.

Aquest interès per inserir la seva actuació en el context mediterrani va propiciar que l'AEFC fes una primera acció per tal de promocionar el MEC: l'organització d'una Exposició Gràfica d'Etnografia de Catalunya i amb Mostres d'Altres Pobles, iniciativa que no es va poder materialitzar pel cop d'estat de 1923 del general Primo de Rivera, encara que sí que es van arribar a aplegar gran nombre d'objectes i de documents, ja que es va demanar la col·laboració de diverses entitats com la "Sociedad de Estudios Vascos", el "Museo Etnográfico de Bilbao", el "Museo Municipal de Donosti", el "Museo Arlaten d'Arles" i l'"Istituto Nazionale di Demopsicologia" (Nàpols).

El viatge etnogràfic-lingüístic a l'Alguer (1922)

El caràcter científic de l'AEFC el va dur a cercar nous mètodes de treball per tal d'assolir els seus objectius fundacionals, és a dir, aplegar el major número de documents i de testimonis de la cultura popular i tradicional. Per aquest motiu va fer i va trametre diversos qüestionaris als seus informants, recopil·là documents de tota mena (retalls de diaris, articles, imatgeria religiosa, fulls de l'anomenada literatura de fil i canya, etc.), va usar, per primera vegada i de forma sistemàtica, la fotografia com a veritable eina de treball per a la recerca científica, etc.

Un dels sistemes més freqüents que utilitzà fou el de les excursions i viatges de recerca etnogràfica que es feren per Catalunya; però, a més a més, l'AEFC va estendre el seu àmbit de treball a altres àrees, entre les quals cal incloure Sardenya i, en concret, l'Alguer.

Dins dels plans de l'AEFC, es contemplava aplegar documentació i fer estudis en l'àrees de parla catalana; en aquest sentit, l'entitat organitzà un viatge de recerca, el febrer de 1922¹², a Sardenya i a l'Alguer. Per a dur a terme aquesta iniciativa, l'AEFC comissionà al seu secretari, Batista i Roca, comptant amb la col·laboració de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), el qual, en aquells moments, estava preparant l'Atlas Lingüístic de Catalunya (ALC), el director del qual era Mn. Antoni Griera¹³, també col·laborador de l'AEFC¹⁴; l'IEC va enviar al mateix Griera i a un jove col·laborador, el futur editor i estudiós, J. M. de Casacuberta, perquè recollissin materials lingüístics¹⁵ per a l'ALC.

L'interès de l'AEFC en aquesta recerca fou doble: d'una banda, examplar el seu àmbit territorial de treball, el qual volia abastar la zona de domini lingüístic catalana, i, d'altra part, fer efectius els ideals de mediterraneïtat que sempre havien presidit la institució. D'aquesta manera, es pot comprendre la relació que es va establir entre uns dels estudiosos de la música popular sarda i italiana, Giulio Fara¹⁶, resident a Cagliari, i Carreras i Artau, com a director de l'AEFC. Des de finals de 1921, i especialment al llarg de 1922, hi ha constància de la relació epistolar establerta entre ambdós així com s'intercanviaren publicacions i altres aspectes relacionats amb la recerca; així, per exemple, Carreras i Artau proporcionà a Fara l'adreça del musicòleg Felip Pedrell, pel qual l'estudiós sard estava molt interessat. Arran d'aquest intercanvi, Fara publicà una ressenya a la *Revista Musicale Italiana* (1922, fascicle segon) dels dos primers -i únics- volums de la revista de l'AEFC: *Estudis i Materials*. Pel que fa al viatge dels estudiosos catalans, Fara va escriure que:

“Si sono proposti di fare una raccolta con relativo studio, la più completa possibile, della etnofonia catalana, ed ecco che l'egregio Dott. Carreras i Ar-

tau, direttore dell'Archivio in questione [AEFC], mi annuncia la visita di due suoi colleghi [...] che vengono in Sardegna a studiarvi gli elementi catalani lasciati dalla lunga dominazione spagnola, pregandomi di aiutarli nelle ricerche".

Batista, Griera i Casacuberta presentaren els resultats de les seves recerques a l'Alguer en una conferència que va portar per títol: "Resultats d'una excursió lingüístico-etnogràfica al poble català d'Alguer (Illa de Sardenya)", feta a Barcelona els dies 3 i 8 de febrer de 1923. Malgrat aquesta presentació pública i el que s'indica en la nota núm. 13 d'aquest treball, no es coneixen amb precisió els resultats concrets d'aquest viatge a causa dels mals fets que l'AEFC va patir al llarg de la Guerra Civil espanyola, moment en què van desaparèixer gran nombre dels seus materials. Amb tot, alguns testimonis han restat en el fons documental de l'AEFC, com són les fotografies que Batista i Roca va fer, les quals volgueren, de fet, recollir alguns aspectes significatius de la vida de la gent d'Alguer, en concret, l'habitatge, la indumentària o les feines quotidianes (en concret, treballs relacionats amb la mar).

Encara que aquesta recerca no hagi tingut continuïtat, aquest viatge fou un clar exemple de l'esperit noucentista, d'un moment en què es cercaren a Catalunya instruments diversos per a consolidar el pensament catalanista així com la confirmació de l'espai cultural català. Tots ells van tenir, en definitiva, en la recerca científica, en aquest cas etnogràfico-lingüística, un dels seus millors instruments per tal d'assolir els objectius que el Noucentisme i les institucions catalanes del moment cercaven: confirmar el lligam històric de Catalunya amb la Mediterrània així com cercar un veritable espai cultural català.

Lluís Calvo

Institut Superior d'Investigacions Científiques

NOTES

¹ Vegeu N. D'OLWER (ed.), *Epistolari d'en Manuel Milà i Fontanals*. Barcelona: Institut de la Llengua Catalana, 1922-1932. [Biblioteca Filològica Catalana, XV].

² E. TODA, «Los Museos Catalanes». *La España Regional* (1888), vol. V, pp. 427-429. En les cites, es manté l'ortografia original.

³ Un defensor d'aquest plantejament fou el jurista Josep Pella y Forgas. Vegeu el seu treball *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noroeste de Cataluña*. Barcelona: 1883.

⁴ Així, els antropòlegs Telesforo de Aranzadi i Luis de Hoyos (*Etnografía*. Madrid: Biblioteca Corona, 1917, p. 198) van dir que: «es un apriorismo el que "la mentalidad catalana subsiste, y no se confundió en la hegemonía castellana o francesa, porque tiene una base étnica propia y fundamental (revelada, entre otras cosas, por el cráneo sardo, el más numeroso en Cataluña, y aun en Valencia y Mallorca), que dió armonía a la diversidad de los catalanes».

⁵ J. TUSQUETS, *L'imperialisme cultural de Eugeni D'Ors*. Barcelona: Ed. Columna, 1989, p. 110.

⁶ És d'un gran interès reproduir parcialment el capítol final de *La Ben Plantada*, il·lustratiu del que s'ha dit fins ara: «Jo em trobava, doncs, al mig d'una erma i noble plànura que prest reconeguí, com a pertanyent als voltants de la santa ciutat de Roma [...] Sobtadament l'obscuritat es va fer dins mi, i sentia com una aura fresca em regalava, duent-me un gran consol. La visió canvià, tornant-se infinitament més dolça. Ara em sorprenia una mica més lluny de Roma, a Tivoli, la de la verdor i dels plaers, dignificada per tantes gràcies antigues i tota musical de cascades i cascades: i, de Tivoli, als jardins de la villa d'Hipòlit d'Este, que són [...] els més meravellosos jardins del món». E. D'ORS, *La ben plantada*. Barcelona: Eds. 62 i «La Caixa», 1980, pp. 106-107.

⁷ Al respecte, vegeu L. CALVO CALVO, *El "Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya" y la Antropologia Catalana*. Barcelona, CSIC, 1991.

⁸ Epistolari J. M.ª Batista i Roca amb Tomàs Carreras i Artau. Berlín, 28 de juliol de 1920 (Arxiu d'Etnografia i Folklore de Catalunya, Institució "Milà i Fontanals", CSIC, Barcelona).

⁹ «La Veu de Catalunya» (4 de març de 1921).

¹⁰ Epistolari J. M. Batista i Roca: Exeter College (Oxford) 08-01-1920 (Arxiu AEFEC).

¹¹ J. M. Batista i Roca a Tomàs Carreras i Artau. Berlín, 28 de juliol de 1920 (Arxiu AEFEC).

¹² Un primer testimoni d'aquest viatge es troba en les paraules que Carreras i Artau va escriure a Giulio Fara el 6 de març de 1922, en una comunicació en què, entre altres coses, deia: «Actualment es troben a Itàlia el Dr. Antoni Griera, de l'Institut d'Estudis Catalans i els professors de la Universitat de Barcelona, Sr. J. M.ª Batista i Roca, Secretari del nostre Arxiu, i el Sr. J. M. de Casacuberta. Van a estudiar la cultura catalana de L'Alguer (Alghero), i amb aquest motiu, vos faran una visita a Cagliari». Arxiu AEFEC.

¹³ Griera va deixar el seu testimoni d'aquest viatge en l'escrit «L'Alguer. Record d'una missió lingüística» publicat, primerament, a l'*Arxiu de Tradicions Populares* (1928, vol. I, pp. 326-329), i, anys després, a *Hojas dispersas. Miscelánea de homenaje dedicada a Mn. Antonio Griera*. Sant Cugat del Vallès, 1950, pp. 41-49. Aquest article es con-

creta en aspectes lingüístics: l'herència del català en la llengua de l'Alguer, les similituds culturals (els balls, en concret, l'origen sard de la sardana, etc.).

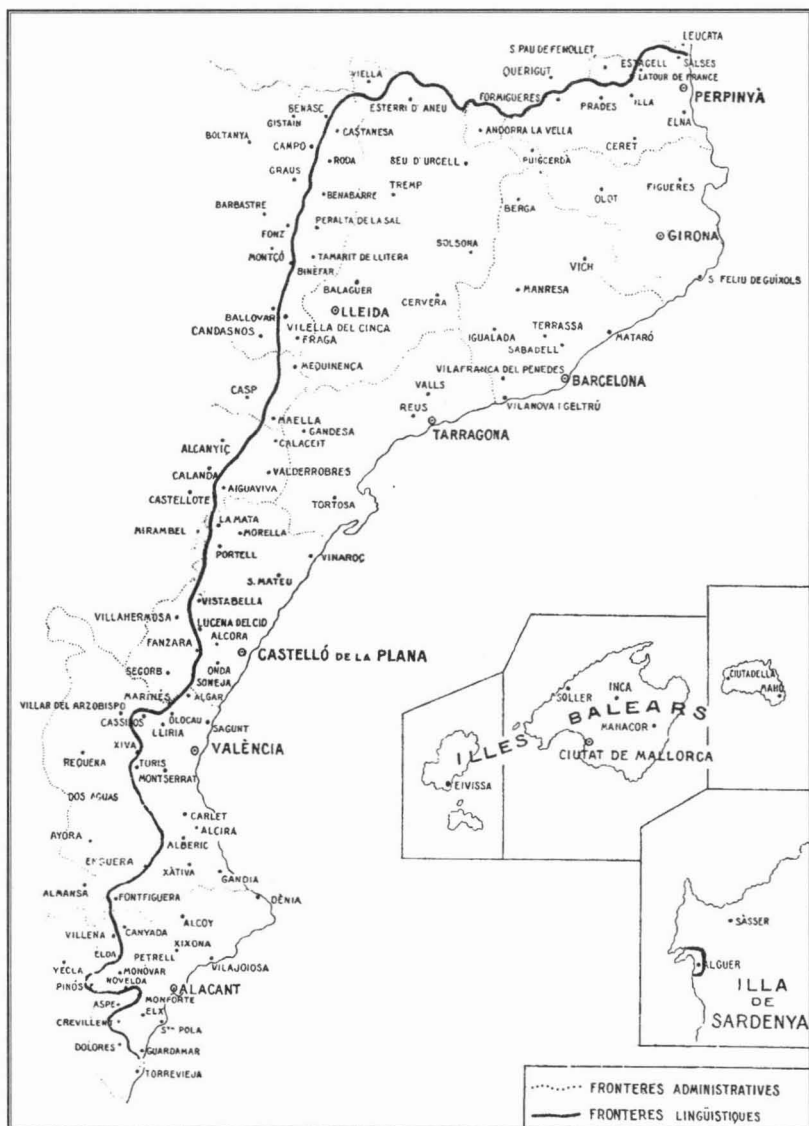
¹⁴ Mn. Antoni Griera va redactar el qüestionari núm. 10 de l'AEFC sobre les festes de l'any i la litúrgia popular.

¹⁵ Una notícia del diari barceloní "El Noticiero" (Barcelona, 31 de març de 1922) proporciona alguna dada més: "*Mn. Antonio Griera después de dar las anunciadas conferencias en las Universidades de Bonn, Colonia y Freiburg de Brisgovia, se encontró en Roma con los jóvenes doctores José María Batista y José María Casacuberta, con los cuales emprendió un viaje de exploración á la ciudad catalana de Alguer. Mn. Griera recogió los materiales que deben figurar en el Atlas Lingüístico de Cataluña, de publicación inminente; el señor Casacuberta hizo una abundante recogida de documentos y canciones populares catalanas, y el señor Batista estudió las costumbres, tradiciones, fiestas, los trabajos en el campo y en la casa, y asimismo todo lo que tiene relación con la Etnografía [...]*".

¹⁶ Sobre G. Fara, vegeu G. COCCHIARA, *Storia del folklore in Italia*. Palermo: Sellerio editore, 1984, p. 227.

APÈNDIX

ARXIU D'ETNOGRAFIA I FOLKLORE DE CATALUNYA

Mapa de les Terres de Llengua Catalana